

УДК 341.231.14(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/392287>

Філатов В. В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів*

ДО ПИТАННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ ПРИРОДИ КОНЦЕПЦІЇ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

ON THE PHILOSOPHICAL NATURE OF THE CONCEPT OF TRANSITIONAL JUSTICE

У статті досліджені основні філософські теорії визначення природи моделі перехідного правосуддя. Автор наголошує на проблемі відсутності цілісного бачення концепції перехідного правосуддя, що заважає вийти Україні на етап сталого розвитку. Встановлено, що означена проблема пов'язана з недостатністю комплексних наукових праць, присвячених моделі перехідного правосуддя. З огляду на це, автор статті здійснив комплексний аналіз філософських витоків моделі перехідного правосуддя, що дає змогу встановити її місце в сучасній теорії міжнародного права. Доведено, що в науці міжнародного права склалося декілька підходів до визначення філософської природи перехідного правосуддя. Акцентовано увагу на тому, що ці підходи відрізняються один від одного ґносеологічною ознакою, тобто особливостями пізнання досліджуваної моделі. Паралельно встановлено, що означені підходи є взаємодоповнюючими, оскільки жоден з них не виключає існування іншого. Автором схарактеризовано суб'єктоцентристський підхід (заснований на ідеї центризму так званих акторів, тобто як жертв, так і винних). Визначено, що згідно цього підходу модель перехідного правосуддя формується в залежності від суб'єктного складу конфлікту, забезпечуючи рівновагу між сторонами протистояння. Також автором розглянуто об'єктоцентристський підхід (заснований на пріоритеті національного контексту). Встановлено, що у цьому випадку, в центрі миробудування перебувають правда про конфлікт, яка передбачає максимально комплексне осмислення тих тригерів, які призвели до соціальних потрясінь. Окрему увагу автор надає аналізу правоцентристському підходу (розкриває філософію перехідного правосуддя через ідею загальної теорії прав людини). З'ясовано, що його суть полягає у питанні про доцільність і корисність застосування альтернативних заходів, аніж кримінальне переслідування винних осіб.

Ключові слова: *загальна теорія прав людини, перехідне правосуддя, постконфліктний період, поставторитарні зміни, соціальні потрясіння, теорія суспільного переходу, філософська природа.*

The article examines the main philosophical theories of determining the nature of the model of transitional justice. The author emphasizes the problem of the lack of a holistic vision of the concept of transitional justice, which prevents Ukraine from reaching the stage of sustainable development. It is established that this problem is related to the lack of comprehensive scientific work on the model of transitional justice. In view of this, the author of the article made a comprehensive analysis of the philosophical origins of the model of transitional justice, which allows to establish its place in the modern theory of international law. It is proved that in the science of international law there are several approaches to determining the philosophical nature of transitional justice. Emphasis is placed on the fact that these approaches differ from each other by epistemological feature, ie features of cognition of the studied model. In parallel, it is established that these approaches are complementary, as neither of them excludes the existence of another. The author describes a subject-centric approach (based on the idea of centrism of the so-called actors, ie both victims and perpetrators). It is determined that according to this approach, the model of transitional justice is formed depending on the subjective composition of the conflict, ensuring a balance between the parties to the confrontation. The author also considers the object-centric approach (based on the priority of the national context). It is established that in this case, in the center of peacebuilding are the truth about the conflict, which provides the most comprehensive understanding of those triggers that led to social upheaval. The author pays special attention to the analysis of the center-right approach (reveals the philosophy of transitional justice through the idea of a general theory of human rights). It has been found that its essence is the question of the expediency and usefulness of the application of alternative measures than the criminal prosecution of perpetrators.

Key words: *general theory of human rights, transitional justice, post-conflict period, post-authoritarian changes, social upheavals, theory of social transition, philosophical nature.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. З 2014 року в Україні починається процес застосування окремих напрямків та принципів перехідного правосуддя. Згодом в державі формуються засади державної політики перехідного періоду. Упродовж усього цього часу, спостерігається відсутність цілісного бачення концепції перехідного правосуддя, що заважає вийти на етап сталого розвитку. Ця проблема пов'язана з недостатністю комплексних наукових праць, присвячених моделі перехідного правосуддя. Внаслідок цього, відсутнє уявлення про філософську природу цієї моделі, яка є достатньо унікальним міжнародно-правовим явищем. Тому автор цієї статті планує детально проаналізувати означену проблематику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Питання виникнення моделі перехідного правосуддя в різні часи вивчали: Христина Біндер, Валентина Джентіле, Клаудіо Коррадетті, Коллін Мерфі, Міхал Кротошинський, Падрейг МакОліфф, Саймон Робінс, Елін Скаар, Меган Фостер та інші зарубіжні вчені. Однак спеціальних досліджень філософського підґрунтя моделі перехідного правосуддя в теорії міжнародного права досі не проводилося, що вказує на актуальність обраної теми дослідження.

Формування цілей статті. Метою статті є комплексний аналіз філософських витоків моделі перехідного правосуддя, що дасть змогу встановити її місце в сучасній теорії міжнародного права.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В колах зарубіжних вчених утвердилася думка про невід'ємність телеологічного виміру в перехідному правосудді. Так, у своїй роботі Падрейг МакОліфф наголошує, що досягнення макроцілей (демократія, мир, верховенство права) забезпечується за рахунок мікроцілей (стримування, примирення, відповідальність винних) [1, с. 40]. Тобто, філософія перехідного правосуддя передбачає етапність перехідного періоду, в рамках якої реалізуються окремі процедури. Також автор акцентує

увагу на ще одному аспекті, який має значення для розуміння парадигми досліджуваної моделі. Він зазначає, що парадигма перехідного правосуддя може бути успішною не тільки на поставторитарному чи постконфліктному періодах, а й навіть в рамках триваючої війни чи протистояння політичного режиму з суспільством [1, с. 40].

В працях окремих зарубіжних вчених модель перехідного правосуддя розглядається через філософські категорії «ідеальності» та «неідеальності». Так, Клаудіо Коррадетті ставить питання про співвідношення неідеального та традиційного (ідеального) підходів. Глобально, це питання співвідношення методології перехідного правосуддя та теорії справедливості в цілому. Тобто, чи може бути нестандартна модель перехідного правосуддя альтернативою стандартній нормативній теорії [2, с. 193]. Вважаємо, що таке філософське питання вкрай актуальне для досліджуваної моделі, оскільки напряму стосується окремих національних контекстів. Інакше кажучи, пошук справедливості в кожному конкретному контексті – це нестандартний процес, який вимагає застосування стандартних механізмів, які сформовані в процесі еволюції перехідного правосуддя.

Валентина Джентіле і Меган Фостер висловлюють власну, достатньо цікаву, точку зору щодо філософських засад перехідного правосуддя. Вони переконані, що ключовою ідеєю нормативної концепції перехідного правосуддя є відновлення елементарно необхідних умов побудови суспільства, які відсутні або деформовані численними порушеннями з боку політичних режимів. Тобто, мова йде про стабільність та сталий розвиток, які досягаються внутрішнім та міжнародним правосуддям [3, с. 6]. Однак слід лише частково погодитися з цією тезою, оскільки йдеться не тільки про відновлення, а й про деякі інші аспекти, які згодом забезпечать сталий розвиток та недопущення конфліктів у майбутньому (примирення, пошук історичної справедливості, покарання винних, сатисфакція).

На противагу теоретикам міжнародного права, які розглядають філософську природу перехідного правосуддя через категорію «справедливість», є науковці, які спираються

на категорію «суспільні зміни». Наприклад, Ендрю Бейнс наголошує, що контекст, який формується перехідним правосуддям наприкінці перехідного періоду не має бути подібним до контексту на його початку. Тобто, філософія моделі полягає в тому, щоб через встановлення істини досягти сталого розвитку, змінивши модель відносин в суспільстві та ліберально-демократичну [4, с. 12]. На нашу думку, такі теорії не можуть вважатися самостійними, оскільки вони характеризують лише окремі напрямки перехідного правосуддя.

Міхал Кротошинський одним із перших почав розглядати перехідне правосуддя як цілісну модель, акцентуючи увагу на її поєднанні філософської та аналітичної природи. Зокрема він зазначає, що перехідне правосуддя можна розглядати у трьох основних ролях: як модель відплати, історична модель уточнення та модель «товстої лінії». При чому, ці моделі слід вважати ідеальними типами миробудування, адже усі перетворення відбуваються в рамках нового демократичного порядку [5, с. 14]. Вбачається, що модель «товстої лінії» – це примирення та відновлення історичної пам'яті, що є засобами попередження конфлікту у майбутньому.

Окремі зарубіжні вчені вбачають філософські витоки перехідного правосуддя у теорії прав людини, оскільки порушення основоположних ідей означеної теорії, породжує необхідність застосування моделі перехідного правосуддя. Так, Христина Біндер припускає, що концепт перехідного правосуддя еволюціонував в руслі теорії прав людини, адже пов'язаний із необхідністю розслідування правопорушень, притягнення винних до відповідальності та відшкодування збитків. При цьому науковець наступним чином пов'язує концепт перехідного правосуддя з означеною теорією на рівні суспільної пам'яті: необхідно звертатися до минулого щоб досягти майбутнього [6].

В протиположності теорії переходу, як філософської основи перехідного правосуддя, деякі зарубіжні вчені висувають теорію державного перетворення, яка відрізняється концептуальними аспектами. До таких науковців варто віднести Біляну Ваньковську, яка у своїй роботі наголошує, що перехідний період є лише початком тривалого процесу соціально-еконо-

мічного та політичного перетворення, у тому числі створення нових звичок, політичної культури, структури влади. Тобто, розбудова демократії можлива за досить короткий проміжок часу через швидкі юридичні та інституційні реформи [7, с. 262].

В контексті наявності досить схожих філософських теорій виникає питання: чому науковці так неоднозначно говорять про парадигму перехідного правосуддя та виходять з доволі різних концептуально ідей виникнення та існування досліджуваної моделі. Відповідь на це питання дає у своїй роботі Кріста Карбовські Томасон. Зокрема вона зазначає, що філософи, які працюють у сфері правосуддя перехідного періоду, формують власні теорії в залежності від розуміння мети перехідного періоду. Наприклад, якщо вважати, що основна мета правосуддя перехідного періоду це досягнення міцного миру, тоді уся модель буде представлена виключно як інструмент миробудування. На думку науковця, такий алгоритм є суб'єктивним, і не дозволяє сконцентруватися на ключових аспектах перехідного правосуддя, зокрема на нормативному аспекті, який має вирішальне значення [8, с. 71].

Не можна оминати увагою теорію жертвоцентризму, яка, на думку окремих зарубіжних вчених, є основою парадигми перехідного правосуддя. Дуже вдало це питання розкрито в роботі Рональда Нізена, який наголошує, що до певного часу жертви не мали значення, адже державний апарат концентрувався на покаранні злочинця. Однак, перехідне правосуддя кардинально змінило цю парадигму, поставивши жертву в центр правосуддя. Основою такої трансформації стала оцінка характеру порушення прав людини, тобто форм насильства. Зрештою, це сформувало теорію зцілення, яка сьогодні вважається основою перехідного правосуддя, і забезпечує терапевтичний ефект для жертв конфліктів [9].

Філософське розуміння перехідного правосуддя через призму жертви є цілком конструктивною теорією, адже терапевтичний ефект, про який зазначає науковець, полягає саме у залученні жертв конфлікту до процесів миробудування (робота у комісіях зі встановлення правди, прийняття участі в розгляді питань амністії, формування громадянського суспіль-

ства тощо). Таке залучення дозволяє визначити передумови виникнення соціальних потрясінь та оцінити які саме права жертв були порушені. Тобто, модель перехідного правосуддя – це передусім складний міжнародно-правовий інструмент зцілення, який базується на засвоєнні минулого поколіннями, які зіткнулися зі збройним конфліктом або громадянською війною.

Аналізуючи численні роботи зарубіжних вчених, варто виділити працю Агати Мора, яка досліджує концептуальні засади перехідного правосуддя. Вона зазначає, що справедливість перехідного періоду перейшла від морального обов'язку до права, як універсального інструменту побудови миру. Тобто, перехідне правосуддя розглядається як короткострокова техніко-правова реформа, що розгортається переважно на інституційному рівні політики [10]. Слід погодитися з тим, що в моделі перехідного правосуддя право розглядається як основний інструмент соціальних перетворень та миробудування, однак необхідно уточнити, що право одночасно розглядається і як орієнтир, точніше верховенство права.

Варто відзначити, що в сенсі історичної пам'яті, модель перехідного правосуддя має філософські зв'язки з культурою боротьби зі своїм минулим. Як зазначає Міріам Окерман, каральне правосуддя останнім часом піддається критиці, адже обвинувачування стають технічними, тому страждання жертв не знаходять відображення в легалістичних процедурах [11, с. 76]. Отже вбачається, що в рамках перехідного правосуддя культура роботи з історичною пам'яттю повинна базуватися не на визначенні винних, а на розкритті характеру правопорушень та встановленню причинно-наслідкових зв'язків між такими злочинами та стражданнями жертв конфлікту.

Найбільш гостра полеміка розгорнулася стосовно філософської природи окремих компонентів перехідного правосуддя, через призму яких розглядається і сама модель. До прикладу варто згадати про категорію «справедливість», яка зарубіжними вченими розглядається достатньо по-різному. Так, у своїй науковій праці Коллін Мерфі зазначає, що перехідне правосуддя представляє собою особливу справедливість, яка пов'язана із суспільним

прагненням до трансформації та відновлення. На думку вченої, ця особлива справедливість пов'язана з нестандартними періодами політичного розвитку держави, до яких вона відносить: поширення структурної нерівності, колективні політичні правопорушення, наявність екзистенційної невизначеності, фундаментальна невизначеність повноважень [12, с. 44].

Обов'язково необхідно зазначити і про ще одне бачення філософської природи перехідного правосуддя, яке розкривається в роботі Елін Скаар та Еріка Вібельхаус-Брам. На їхню думку, в центрі ідеї перехідного правосуддя знаходяться актори, тобто сторони конфлікту та треті особи, які впливають на цей конфлікт. Саме вони, використовуючи свої різноманітні здібності, сприяють або заважають процесу переходу, тобто трансформації суспільства. В свою чергу, актори одночасно формують і формуються багаторівневим середовищем, в якому вони діють, і саме вони впливають на тип ініціатив, які будуть реалізовані в рамках перехідного правосуддя [13, с. 132]. Ця теорія дещо схожі з ідеями жертвоцентризму, але, у даному випадку, мова йде не тільки про жертв, а й про інших учасників конфлікту.

На наш погляд, така теорія має право на життя, але в контексті розгляду питань реалізації принципів і напрямків перехідного правосуддя. Зокрема, вона дає змогу окреслити чинники, які впливають на його ефективність, фактори і ризики реалізації окремих механізмів миробудування, загрози розбудови колективного діалогу, маніпуляції з історичною пам'яттю тощо. Втім не варто розглядати цю теорію як філософську основу самої досліджуваної моделі, адже вона не розкриває витоків ідеї функціонування універсального механізму подолання наслідків соціальних потрясінь. Водночас, слід визнати, що від суб'єктів та середовища, в якому вони діють, залежить національний контекст. Також дуже цікава думка про те, що не тільки суб'єкти впливають на середовище, а й навпаки – середовище формує суб'єктів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку. Проведене дослідження показує, що в науці міжнародного права склалося декілька підходів до визначення філософської

природи перехідного правосуддя. Ці підходи відрізняються один від одного гносеологічною ознакою, тобто особливостями пізнання досліджуваної моделі. Однак, жоден з них не виключає існування іншого, тобто по суті, вони доповнюють друг друга, дозволяючи більш комплексно поглянути на унікальні властивості перехідного правосуддя та його роль у миробудуванні. Мова йде про наступні підходи:

1. Суб'єктоцентристський підхід (заснований на ідеї центризму так званих акторів, тобто як жертв, так і винних). Представники такого підходу вважають, що модель перехідного правосуддя формується в залежності від суб'єктного складу конфлікту, забезпечуючи рівновагу між сторонами протистояння.

2. Об'єктоцентристський підхід (заснований на пріоритеті національного контексту).

Представники такого підходу ставлять в центрі миробудування правду про конфлікт, яка передбачає максимально комплексне осмислення тих тригерів, які призвели до соціальних потрясінь, при чому як з позиції жертв, так і з позиції винних осіб.

3. Правоцентристський підхід (розкриває філософію перехідного правосуддя через ідею загальної теорії прав людини). Представники такого підходу ставлять питання про доцільність і корисність застосування альтернативних заходів, аніж кримінальне переслідування винних осіб.

При чому перспективним напрямком наукового пошуку залишається питання аналітичної природи моделі перехідного правосуддя, яка пов'язана з дослідженою нами філософською природою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Pdraig McAuliffe Transitional Justice's Expanding Empire: Reasserting the Value of the Paradigmatic Transition. *Journal of Conflictology*. 2011. Volume 2, Issue 2. Pp. 32–44.
2. Claudio Corradetti Philosophical Issues in Transitional Justice Theory: A (Provisional) Balance. *Politica & Società*. 2013. Vol. 2. Pp. 185–220.
3. Valentina Gentile and Megan Foster Towards a minimal conception of Transitional Justice. *International Theory*. 2021. Vol. 18. Pp. 1–23.
4. Andrew Baines Towards a New Paradigm for Transitional Justice? *E-International Relations*. 2021. Vol. 27. Pp. 1–21.
5. Michał Krotoszyński Transitional Justice Models and Analytic Philosophy: Towards Theory. *Polish Political Science Yearbook*. 2017. Vol. 46 (2). Pp. 9–21.
6. Christina Binder Introduction to the Concept of Transitional Justice. URL: https://www.bundesheer.at/pdf_pool/publikationen/transitional_justice_sr_11_2013_03_c_binder.pdf (access date: 25.06.2022).
7. Biljana Vankovska Transitional justice: a concept with various facets. *Faculté de Philosophie Skopje*. 2020. Vol. 5. Pp. 260–273.
8. Krista Karbowski Thomason Transitional Justice As Structural Justice. *Philosophy Faculty Works*. 2015. Pp. 71–80.
9. Ronald Niezen Human Rights as Therapy: The Healing Paradigms of Transitional Justice. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3500558 (access date: 25.06.2022).
10. Agathe Mora Transitional Justice. URL: <https://brill.com/view/book/edcoll/9789004431140/BP000099.xml> (access date: 25.06.2022).
11. Aukerman Miriam Extraordinary Evil, Ordinary Crime. *Harvard Human Rights Journal*. 2002. 15. Pp. 39–98.
12. Colleen Murphy The Conceptual Foundations of Transitional Justice. Cambridge University Press. 2017. 228 p.
13. Elin Skaar and Eric Wiebelhaus-Brahm The Drivers of Transitional Justice: An Analytical Framework for Assessing the Role of Actors. *Nordic Journal of Human Rights*. 2013. Volume 31. Pp. 127–138.